

In Memoriam Linnart Mäll

(7. VI 1938 – 14. II 2010)

“Mandžušrī, minu haigus tuleb teadmatusest ja elujanust ning kestab nii kaua, kui kestavad kõikide olendite haigused. Kui kõik olendid oleksid haigusest vabad, siis ei oleks ka mina haige. Miks? Mandžušrī, bodhisattva jaoks tähendab maailm ainult olendeid ja haigus on seesmiselt omane kõigele elavale maailmas. Kui kõik olendid oleksid haigusest vabad, siis oleks bodhisattva ka haigusest vaba. Mandžušrī, sa küsid minu käest, kust minu haigus tuleb. Ja ma vastan sulle: bodhisattva haigused tulevad suurest kaastundest.”

Vimalakīrtinirdeśa-sūtra

Mitte keegi ei lahku meie seast jälgi jätmata. Iga inimese, iga olendi jälg, mis tast maha jääb, on eriline. Eriline oma nähtavuselt, ulatuselt ja mõjukuselt. See jälg võib olla küntud põllumulda, raiutud kivvi või mõõgaga põlvkondade ajalukku. Kuid see võib olla ka esmapilgul hoomamatu ja ometi mõjukam kui adra, kivi või mõõga läbi jäädvustatu. Seda siis, kui inimesest jääb jälg kultuuri.

Linnart Mälli elutööd kõige paremini iseloomustama sobibki märksõna “Kultuur”. Kultuur suure algustähega. Ta tuli teadusesse hilistel 1960. aastatel, mil kujunev Tartu-Moskva semiootikakoolkond tõstis kilbile just kultuuri ja kultuuritekstide mõiste. Mäll, kes oli talle omase tulisuse ja õhinaga süvenemas budistliku dharmaauringutesse, sai kultuurisemiootika teooriast ja meetodist tugevat inspiratsiooni ning sõnastas juba noore mehe, veel enne 30. eluaastat, uue dharmateooria aluspõhimõtted, mille arendamisega ta tegeles sõna otseses mõttes viimsete hingetõmmeteni. Dharma kui tekst, kui midagi, mis väljendub märkides ja märgisüsteemides; dharma kui teadvuse seisund, mida antakse edasi tekstide kaudu; lõpuks — dharma kui kultuur, inimlik, inimese enda loodud keskkond, milles me elame. Need iseenesest lihtsana tunduvad väited olid budismi-uuringutes ometi pöördelised: varem ei olnud keegi neid sellises geniaalses lihtsuses nõnda sõnastanud. Sel avastusel oli aga veelgi olulisem mõõde. Selle valguses hakkas ka iidne, enam kui 2000-aastane budistlik dharmaaõpetus paistma omamoodi semiootikateooriana, viies mõtted sellele, et eri aegadel, eri kultuurisituatsioonides võivad esile kerkida üsna sarnased ideed, mis võivad küll pikaks ajaks unustuse hõlma langetada, kuid kultuurisituatsiooni küpsedes teisel taas ootamatult esile kerkida. Just nõnda tundub olevat budistliku dharmateooriaga tänapäeva kultuuriteooria valguses. Mälli loodud uudisterminid “zeroloogia” ja “lüsioloogia” ei jäänud pelgalt noore õpetlase sõnamänguks, vaid andsid aimu millegi uue tekkimisest budoloogias ja kultuuriuuringutes laiemalt, ning on kasutust leidnud tema järelkäijategi töödes.

Linnart Mäll ei olnud kunagi pelgalt teoreetik. Ilus teooria oli tema jaoks väärtuslik vaid sedavõrd, kui see aitas kaasa mõistmise kasvamisele ja avardumisele. Avastanud dharmaa semiootilise toimemehhanismi, sai tema eesmärgiks tõlkida, vahendada neid tekste, seda kultuuri, kus selline arusaam oli tekkinud. Vahendada neid eesti keelde, oma emakeelde, et ka selles keele- ja kultuuriruumis oleks võimalik osa saada iidsest tarkusest. Pole juhuslik, et Linnart Mälli esimesi trükis ilmunud budismitekstide terviktõlkeid oli “Teemantsuutra” — mahajaana suutra “Ületava mõistmise” tsükli tuntumaid tekste, mida budistlikus traditsioonis tavatsetakse nimetada teadmatust, rumalust, nõmedust, eelkõige inimeste tardunud hoiakuid ja eelarvamusi teemandina läbilõikavaks suutraks. Küllap vastas selle teksti lakooniline vorm ja paradoksaalne ülesehitus ning kompromissitult lõpuni minev analüütiline käsitlus kõige enam Linnart Mälli enda mõtlemisviisile ja maa-

ilmavaatele, mida samuti iseloomustas raugematu kirg viimase astme teadmise ja tõe järele ning kompromissitus.

Kompromissitus ei tulnud sel ajal ja selles kultuurikontekstis — 1970. aastate Nõukogude Liidus — aga sugugi alati kasuks. Tegelemine Ida religioonide ja mõttetarkusega iseenesest tundus Nõukogude Eesti Tartu Riiklikus Ülikoolis kahtlase ja üleliigsena. Küll aga mitte Nõukogude impeeriumi omamoodi kosmopoliitses pealinnas Moskvast, kuhu Mällil oli õnnestunud Nikolai Konradi abil ja toetusel õppima siirduda ning kus temast kujuneski nii orientalist-budoloog kui ka dissident ja antikommunist. Kui 1970. aastate algul algasid Burjaatias rünnakud ja fabritseeritud kohtuprotsess tema peamise budistliku õpetaja Bidja Dandaroni vastu, sõitis Mäll, trotsides ohtu saada ise “kaasosalisena” arreteeritud ja kohtu alla antud, Ulan-Udesse ning andis kohtus Dandaroni protsessil julgelt tunnistusi. See küll ei päästnud Dandaroni vanglast ja hukkamisest, kuid näitas selle protsessi absurdust ning tõenäoliselt vähendas ka Dandaronile mõistetud aastaid. Nõukogudemeelsetele ülemustele ja kolleegidele Tartu Riiklikus Ülikoolis andis see aga ettekäände (tõenäoliselt oli siiski tegemist veel kõrgemalt tulnud korraldusega, mis kuulus vastuvaidlematule täitmisele) tülikast õppejõust ja “vastuvoolu minejast” vabaneda. Õppejõu ametikohalt vallandatuna ei olnud Mällil umbes 10 aasta vältel õigust ülikoolis ametlikult loenguid pidada; tema selleks ajaks juba valmis kandidaadiväitekirja kuulsa “Kaheksatuhanderealise Ületava Mõistmise Suutra” analüüsist ei lubatud kaitsmisele.

Kuidagi teistmoodi kui paradoksaalseks ei saa aga nimetada ka järgnevat perioodi Linnart Mälli elus. Välja tõrjutuna õppejõudude koosseisust (et tal poleks võimalust nõukogude noori oma ettenähtust liiga palju kõrvale kalduvate ideedega “rikkuda”), lubati Mällil siiski jätkata tööd Tartu Ülikooli juures — orientalistikakabineti insenerina. “Insener” oli ametlikult neutraalne ja mitteakadeemiline ametikoht, kus teadlasel olid samas üsna vabad käed uurimistööks. Ka Mäll ei pidanud neil aastatel töötama kruvikeeraja, näpistangide ja jootekolviga, nagu ühe humanitaariksuse inseneri võiks ette kujutada, vaid sai pühenduda teadusele ja tõlkimisele. Ise on ta aastakümneid hiljem öelnud, et toonast tagasihoidlikku inseneripalka võib tänapäeva mõttes võtta kui omamoodi stipendiumi või uurimistoetust, mis võimaldas tal tegelda just sellega, mis teda huvitas, ilma et toonased võimurid teda eriti kontrollinud või piiranud oleksid. See oli esimene paradoks.

Teine paradoks oli see, et tema tõlked tollase Eesti vaimses keskkonnas väga- gi “eksootilistest” religioossetest tekstidest ilmusid peamiselt *Loomingu Raamatukogu* väljaannetena tänapäeva mõistes ülisuurtes tiraažides – 20 000 ja enamgi – ning osutusid bestselleriteks. *Dhammapadat*, *Daodejingi*, *Bhagavadgītāt*, Šāntideva *Bodhitšarjāvatārat*, Konfutsiuse *Vesteid ja vestlusi* lugesid kõik. Need olid lausa moes ja kadusid poeriilulitelt tundidega. Eks muidugi oli toimetajatel mõne teksti väljaandmisega ka pahandusi, aga ilmumata ei jäänud ükski ning ka

müügilt ärakorjamise juhtumeid pole teada. Nende mõju tollase Eesti intelligentsi ja üliõpilaskonna mõttemaailmale on raske üle hinnata.

Kolmas paradoks on see, et kuigi ametlikult oli Mäll küll loengupidamise õigusega, kujunes 1970. aastate lõpus tema ümber ametliku Üliõpilaste Teadusliku Ühingu raames orientalistikaring, mis tõmbas ligi suurel hulgal huvilisi. Nõnda sai Mäll, tegutsedes poolametlikus formaadis orientalistikaringi kaasjuhendajana, sealsete seminaride, ettekandekoosolekute ja üliõpilaskonverentside kaudu siiski üsna ulatuslikul määral noori "rikkuda", äratades neis tõsisemat orientalistikahuvi, mida ülikooli üldine akadeemiline atmosfäär ei soosinud, ja nii mõnestki tol ajal põnevil huvilisena orientalistikaringi tulnud tudengist on nüüdseks saanud tunnustatud orientalist, nii et eesti orientalistikas võib rääkida Mälli koolkonnast. Mainimata ei saa jätta ka toonaseid iga-aastasi orientalistikaringi vilistlaskollokviume, mis töid kokku sadu huvilisi ja, väljudes pelgalt orientalistika raamest, kujunesid omamoodi eesti alternatiivse vaba vaimu väljenduse foorumiteks.

Paradoksiks ei saagi ehk pidada seda, et jätkusid Mälli sidemed ja koostöö Moskva ja Leningradi orientalistidega ning samuti Tartu-Moskva semiootika-koolkonnaga. N-ö Moskva akadeemiline seljatagune tagas tõenäoliselt ka Mälli teadustöö ja publitseerimise suhtelise sujuvuse. Mälli artikleid ilmus peaaegu igas Tartu Ülikooli toimetiste sarjas välja antavas semiootikakogumikus. Just temalt kui Nõukogude Liidu tunnustatud esibudoloogilt telliti ulatuslik artikliseeria budistlikust mütoloogiast mainekasse entsüklopeedilisse koguteosesse *Maailma rahvaste müüdid*, mida tänini üha uutes kordustrükkides välja antakse.

Juhindudes oma teoreetilistes otsingutes küll budistlikust dharmateooriast, ei piirdunud Linnart Mäll aga sugugi ainult budismiga. Ilmselt just tung sügavamalt mõtestada kultuuri ning leida selles toimivaid universaale ja invariante sundisid teda uurima ja tõlkima ka teiste õpetuste baastekste. Hiljem on ta need otsingud kokku võtnud humanistlike baastekstide teoorias, kus eri kultuurides (budistlikus, hinduistlikus, konfutsianistlikus, kristlikus) toimunud mõjukaima invariandina ongi sõnastatud "humanism". Inimtsivilisatsiooni teatud arengustaadiumis hakati väärtustama inimsust, humanismi, humaansust. Üksteisest sõltumatult leidis see idee eri paigus tee õpetustesse ja õpetusraamatutesse. Erinevais sõnastusis kerkib neis esile kultuuri kui inimese ja inimsuse eripärase keskkonna toimimisvahendi idee. Konfutsianistlik *wen*, budistlik-hinduistlik *dharm*a, kristlik *logos* leiavad nõnda ühise nimetaja tõlgenduses kultuuri mõiste kaudu.

Linnart Mäll mitte üksnes ei uurinud ega vahendanud Kultuuri ja kultuure, vaid seisis ka selle eest, et eesti kultuur, kust ta ise pärit oli, saaks areneda ja täiustuda. Seda nii oma otseste tööde kaudu kui ka poliitikuna pöördelistel üleminekuaastatel Eesti riigi taasiseseisvumise ajal. Kui aeg küps, ei kõhelnud ta astumast Eesti

Rahvusliku Sõltumatuse Partei liikmeks. Selle erakonna esindajana valiti ta Eesti Kongressi ja Eesti Komiteesse. Hiljem osales ta ka Põhiseaduse Assamblees.

Rahvuslasena ei muutunud ta aga kunagi kitsarinnaliseks, ainult Eesti asja ajajaks, vaid sidus Eesti asja võimaluse korral alati suuremaga, pidades silmas seda, et milleski suuremas osaledes saab suuremaks ka Eesti. Sellest tõdemusest lähtudes sõnastas ta kunagi ühel Pan-Euroopa seminaril internatsionalismi mõiste määratluse: internatsionalism on tõeliste rahvuslaste ühendus, kes ajavad oma rahva asja, mõistes teiste rahvaste sarnaseid püüdlusi ja toetades üksteist. Lisaks Pan-Euroopa liikumisele sai Mälli poliitilise tegevuse tandriks läbi kogu 1990. aastate Esindamata Rahvaste Organisatsioon (ERO), mille üks asutajaliikmeid ja esimene esimees ta oli. Esinedes ERO foorumitel ja koosolekutel paljudes maailma paikades, tutvustas ja propageeris ta positiivse rahvusluse ning rahvaste võrdsuse ja enesemääramise ideed, mis lõpuks leidis väljenduse “Rahvaste õiguste ülddeklaratsioonis”, mille üks põhilisi koostajaid ja toimetajaid ta oli. Koordineerides endise Nõukogude Liidu rahvaste tegevust EROs, omandas Mäll omamoodi “rahvaste sõbra ja eestvõitleja” kuulsuse. Juba Tartus alguse saanud sõprussidemed tsetšeeni rahva kangelase Džohhar Dudajeviga viisid teda mitmel korral sõjast räsitud Itškeeriasse. Venemaa võimudele oli Mälli tegevus loomulikult pinnuks silmas ja periooditi keelduti talle väljastamast viisat sõiduks Venemaale. Mäll sai sellest ainult jõudu juurde, öeldes: “Kui ei lubata sõita, siis järelikult kardavad, see tähendab — võtavad tõsiselt.”

Kuid ka akadeemiline ja budistlik tegevus ei jäänud Mällil neil töörohketeel aastatel hetkekski soiku, kuigi ka Eesti Vabariigi taastamisega orientalistikale Tartu Ülikoolis rohelist tuld ei süttinud. Kiiresti hakkas jõudu koguma teadusbürokraatia, kelle silmis küllap orientalistika paistis liiga perifeerse või ehk isegi pentsikuna, et seda arendamisväärseks pidada. Ehk mängis siingi kaasa Mälli dissidendikuulsus, sest üks uue vana Tartu Ülikooli reforme jäid kavandama ja läbi viima veel aastateks ju suuresti samad inimesed, keda tema vabamõttelejalik hoiak ja otseütlev stiil endistel aegadel oli häirinud. Nii või teisiti, igatahes oli 1990. aastate ülikooli juhtkonna jaoks rahulikum ja mugavam tasalülitada orientalistika arenguplaanid kui Tartu Ülikooli prioriteetide hulka mittekuuluvad peaaegu olematu staatusega orientalistikakeskuseks ja Mäll “ülendada” selle juhatajaks. Sellest et Eesti riigile ja ühiskonnale ka Idamaade kõrgharitud asjatundjaid vaja läheb, on tõsisemalt hakatud rääkima alles päris viimasel ajal. Uhkemast nimetusest hoolimata Mälli seisund endisest inseneristaatusest aga palju ei erinenudki.

Nii nagu nõukogude ajal insener Mäll, nii sai ka Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli vanemteadur Mäll vabad käed ja isegi teatavad privileegid teadustööks, kuid mitte vastava eriala väljaarendamiseks võrdväärselt teiste humanitaarteadustega, mis oli ja on ja tõenäoliselt jääb veel mõneks ajaks oluliseks takistuseks akadeemilise järelkasvu kasvatamisel. Selleks ei ole siiani vahendeid jätkunud ja õpetaja eeskujul

jätkavad ka praegused orientalistid suurelt jaolt hea usu, entusiasmi ja missiooni-tunde toel.

Kodumaiste piirangute kiuste suutis Mäll siiski oluliselt suurendada Tartu orientalistika rahvusvahelist haaret ja tuntust. Tema artikleid ja konverentsiettekandeid on uue aastatuhande avakümnendil avaldatud mitme maa erialaväljaannetes. Huvitaval kombel paistavad suuremat huvi tema tööde ja ideede vastu üles näitavat just Aasia maade nagu India, Hiina, Jaapani, Taiwani teadusringkonnad, kust ta sai sagedasi kutseid konverentsidele ja loengureisidele. Mälli kaalukamate tööde kogumiku andis aasta pärast selle esmailumist Tartus välja India mainekas teaduskirjastus Motilal Banarsidass. Venemaal on mitmed tema tööd ilmunud kor-dustrukis. Tema eestvõttel taastati Tartu Ülikooli orientalistika-alaste teadustööde seeria nimetuse all “Studia Orientalia Tartuensia, Series Nova”.

Kunagi vastas Mäll küsimusele, mis inspireeris teda noore üliõpilasena tegelema budismiga, et selleks oli soov, et Eestist saaks kunagi budistlik maa. Vanemas eas oli ta selles suhtes skeptilisem ja avaldas isegi arvamust (ehk oleks isegi õigem öelda — lootust), et budistide hulk Eestis ei tohiks kasvada liiga suureks, sest budistlikus massiliikumises peitub alati profaneerumise oht, mida nii traditsioonilistel budistlikel maadel kui ka tänapäeva Läänes on liigagi palju märgata. Tema vaatekoha järgi pidid budismi kui sügavalt humanistlikku ja teadmispõhise kultuuri toitma eelkõige muistsed tarkusetekstid ja nende tänapäevased teaduslikud tõlgendused. Budism peaks eelkõige olema kõrg-kultuur ehk eliitkultuur, nagu ta oli omal ajal Indias. Selleks on vaja eelkõige budistlikku haridust ja budistlike haritlasi. Kui ülikoolis nende kasvatamine ei olnud võimalik, lõi ta ise alternatiivseid võimalusi. Juba 1990. aastatel asutas Mäll Tartus Mahajaana Instituudi, mis mitme aasta vältel korraldas keelteõpet ja tekstoloogiaseminare, andes niiviisi üsna kõrgel tasemel budistlikku kõrgharidust. Kahjuks Mahajaana Instituudi tegevus mõne aasta pärast soikus, kuid budistlik haridustegevus sai uuesti tuule tiibadesse järgmise kümnendi algul, mil asutati uus samanimeline asutus, mis Eesti Budismi Instituudi nime all tegutseb tänini.

Veelgi olulisem oli Mälli tegevus raamatute väljaandmisel. Ta asutas tõlke-seeria “Budismi pühad raamatud” ja kirjastuse selle väljaandmiseks — Lux Ori-entis. Mälli eluajal jõudis ilmuda kolm köidet “Budismi pühased raamatuid” tema enda tõlgetega. Mitmelgi korral avaldas ta lootust, et kui järgneva 300 aasta jook-sul ilmuks selles sarjas 1000 köidet, siis oleks budistliku kultuuri põhiosa eesti keelde vahendatud. Võrreldes budismi tekstide tõlkimisega näiteks tiibeti ja hiina keelde ei ole see ajaline perspektiiv sugugi liiga pikk ega oodatav tulemus liiga mahukas.

Talle omase laiahaardelisusega ei piirdunud ta ka oma viimastel eluaastatel ainult budismi tõlgetega. Vaid mõni kuu enne lahkumist ilmus Konfutsiuse tekstide

uus, täiendatud tõlge, mis on ühtlasi uue klassikatõlgete sarja “Hiina mõttevaramu” esimene köide. Laozi *Daodejingi* uusväljaande ettevalmistamine jäigi pooleli ja jääb nüüd tema õpilaste välja anda. Samuti mõlema sarja jätkamine uute tõlgetega, ja mis peaasi, uute tõlkijate ettevalmistamine.

Inimese elutee jälge võrreldakse mõnikord linnu jäljega õhus, kala jäljega vees või sisaliku jäljega kivil. Mahajaana tekstides öeldakse mõnikord ka, et bodhisattva teeb heategusid unenäosarnases maailmas. Teades kõrgemal mõistmise tasandil selle maailma näilisust ja ebareaalsust, toimib ta siin siiski väsimatult edasi, sest ta ei saa teisiti. Tema seestpoolt tulevaks missiooniks on aidata kõiki. Aidata ületada selles mõistja jaoks ebareaalses maailmas ometi nii reaalsena toimivat kannatust. Kannatuse ületamise, sellest vabanemise peamiseks tagajaks on teadmine. Teadmist omandatakse hariduse ja kultuuri kaudu. Siin puutub budismi eesmärk ja ideaal — vabanemine kannatusest — kokku Läänes eri aegadel ja erinevate inimeste poolt korratud tõdemusega: haridus teeb vabaks.

Linnart Mäll pühendas oma elu selle ideaali teostumisele.

Märt Läänemets